

94:61(497.11)"18/19"
725.5(497.11)"18/19"

**Др Милош
РАДОВАНОВИЋ**
дипл. инж. арх. Факултет
техничких наука, Чачак
arh.milos.radovanovic@gmail.com

ЗДРАВСТВЕНИ ОБЈЕКТИ У ЧАЧКУ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

АПСТРАКТ: Чачак се у свом развоју ипругдио да за лечење својих грађана обезбеди посебне врсте објеката. На почетку развоја здравства, после ослобођења од Турака па све до 1868. године, за те потребе су коришћени неусловни објекти. И после отварања прве болнице у Чачку 1868, па све до почетка XX века, болнице су биле смештене у неадекватним и знајмљеним објектима. Први плански објекат израђен за лечење грађана (болница) саграђен је 1909. године у Кулиновачком пољу поред пута за Краљево. Поред болнице која је у свом саставу имала већи број објеката, са развојем града Чачак је нарочито у периоду између два светска рата добио и друге здравствене установе: апотеке, амбуланте, стационар и приватне ординације. Здравствени објекти у Чачку су поред своје основне намене имали и важну улогу у ширењу здравствене и опште културе, а неки од њих представљају и значајна архитектонска дела.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: болница, шпитал, инфективна болница, амбуланта, апотека, санаторијум, поликлиника, ординација, физикус

Здравствени објекти

За време турске власти у чачанској касабни је било здравствених установа, а муслиманске болеснике су као и у већини других места лечили приучени или самоуки лекари хећими. За поједине болести обраћало се и хоџи који је пацијенте лечио записима, а неке мање хируршке захвате, као што је обрезивање и пуштање крви, изводили су и бербери.

Слично је било и у прво време по ослобођењу од Турака. И тада су болеснике лечили прво турски хећим (неки *Дебели хаћо*), а помињу се и Ђорђије *Пелцер* и Јосиф Николајевић, који је лекарски посао обављао уз механску радњу.¹ У то време није било

школованих лекара и лекова, него се углавном лечило народним лековима.

Чачак је првог школованог лекара добио тек 1836. године, када је за физикуса (лекара) дошао Карло Белони.² Он је постављен за лекара Моравско-подрињске војне команде са седиштем у Чачку, али је имао обавезу и да лечи цивилно становништво. Белони је остао у Чачку до 1839. године када је премештен у Јагодину за окружног физикуса, а на његово место је постављен Јован Цомпе. Белони се поново враћа у Чачак 1841. године на тражење грађана, јер је као лекар оставио добар утисак, па овде остаје још неколико месеци. Карло Белони је први лекар који је у Чачку почео да лечи болеснике применом медицинске науке, али и да поставља прве

[1] Мирослав Мојсиловић, Радован Маринковић, *Здравство чачанског краја* (Чачак: Чачански глас, 1979), 32.

[2] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 40.

почетке организоване здравствене заштите на овом подручју. Он је оставио и опис прве болнице у Чачку, за коју наводи да се налазила у некој малој и тескобној механи у којој су болесници били смештени на *сламњачама њоређаним на широким дрвеним клуџама, некој врсти миндерлука*.³ После њега сменило се овде још неколико лекара до друге половине XIX века као што су Јосиф Јанковић и Јосиф Шаунгел (који је касније променио име у Јован Петровић), али они нису имали неког већег утицаја на развој чачанског здравства. У периоду владавине Александра Карађорђевића и уставобранитеља од 1842 до 1858. године, када су окружна надлештва премештена из Чачка у Карановац тада је премештено и седиште окружног физикуса у Карановац. У Чачку се 1859. први пут као општински лекари наводе Димитрије Радовановић, потом од 1860. до 1962. и Прокопије Карличић. Враћање седишта окружног физикуса у Чачак условио је и долазак доктора Стевана Тренчинија на ту функцију, што је представљало прекретницу у развоју здравствене службе у Чачку. Тренчини је рођен у Мађарској и после завршетка медицинских наука 1840. године дошао је у Србију са две дипломе – *мајистра хирургије и бабичлука и око љекарије*.⁴ Он је као окружни физикус у Чачку од 1855 до 1881. године допринео не само лечењу становништва и сузбијању епидемија, већ је утицао и на организацију здравствене службе и побољшање хигијене, а нарочито је заслужан за оснивање болнице.⁵ Тренчини се поред лечења бавио и хирургијом и апотекарством.

Одмах по ослобођењу од Турака јавила се потреба за отварањем болница у Србији, али је то било тешко, јер није било ни школованих лекара ни материјалних могућности.

[3] Горан Давидовић, Лела Павловић, *Историја Чачка : хронологија од праисторије до 2000. године* (Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009), 119.

[4] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 44

[5] Г. Давидовић, Л. Павловић, *Историја Чачка...*, 55.

Полазна основа за оснивање болница у Србији створена је на *Сјасовска скупиштина* у Крагујевцу 31. маја 1837. године, уставовљењем *Школској и шипшаљској фонда*. Овај фонд је представљао материјалну основу за отварање болница и био је заједнички за школе и болнице све до 1841. године када су фондови раздвојени. После 1841. године сваки округ је добио свој *шипшаљски фонд* намењен за отварање болница, а средства за њега су прикупљана доприносом и прилозима.⁶

У периоду уставобранитеља од 1842. до 1858. године, постављени су основи санитарске службе у Србији, што је довело не само до повећања броја лекара, већ и до активнијег односа према лечењу становништва и отварању нових болница.

Расписом попечатељства унутрених дела из 1852. године упућеном начелствима тражено је отварање болница у окружним местима, а нарочито у пограничним областима према Турској.⁷

Отварању болница свакако је доста допринео и Закон о подизању и устројству болница од 27. марта 1855. године по коме је поред јавних било предвиђено отварање и приватних болница.

Из једног извештаја видимо да је прву болницу која је била приватна отворио *Окружни физикус* Стеван Теренчини 1860. године у Чачку.⁸ Не знамо где се та болница налазила, али је могуће да је била у некој механи или приватној кући која је имала већи простор за смештај болесника.

После повратка окружних надлештава из Карановца интензивирао је рад на прикупљању средстава и припремама за отварање *Окружне шипшаља* у Чачку. Министарство унутрашњих дела, у чијој су надлежности биле и болнице, именовало је 1866. године старатеља привремене болнице у Чачку. Он је одмах по именовану, заједно са

[6] Г. Давидовић, Л. Павловић, *Историја Чачка...*, 53.

[7] Г. Давидовић, Л. Павловић, *Историја Чачка...*, 54.

[8] Г. Давидовић, Л. Павловић, *Историја Чачка...*, 55.

начелством, почео да тражи погодну кућу у вароши за смештај болнице. Из сачуваних документа сазнајемо да је проналажење погодне грађевине за ту сврху било тешко, јер је тада у Чачку било мало добрих зграда, а оне које су могле да задовоље ту намену биле су издате. За смештај болнице разматране су куће трговца Милоша Игњатовића у Обилићевој улици и Вучка Михаиловића Карановчанина на углу Обилићеве и Улице Цара Лазара. Око избора објеката за смештај болнице, набавке опреме, али и око других питања, водила се и оштра преписка између окружних власти, лекара и Министарства унутрашњих дела, што је утицало и на одлагање почетка рада болнице. Тако из једног извештаја сазнајемо да су два одељења у кући Милоша Игњатовића недовољна за смештај болнице и да су потребна још два одељења – једно за смештај мутвака и друго за кухињу.⁹ У овом периоду одвијале су се и активности и око набавке опреме за болницу: кревета, сламара, јастука ћебади, столица, казана и посуђа за кухињу. Коначно, Министарство унутрашњих дела је 7. јуна 1866. године дало сагласност да се кућа Милоша Игњатовића *од идуће Мишровдана узме њод кирјују Јогишиње 18 дукаћа царских за болницу љивремену њоја округа*.¹⁰ Међутим, и после ове одлуке поново је дошло до отезања око почетка рада болнице, све док Министарство у јуну 1868. године није дало коначну сагласност *да се за болницу узме кућа Милоша Игњатовића као удобна* (Сл. 1). Из дописа окружних власти, доктора Тренчинија и министарства сазнајемо да је окружна болница у Чачку почела са радом 15. маја 1868, а у марту следеће 1869. године за управитеља окружне болнице у Чачку постављен је окружни физикус доктор Тренчини.¹¹ Ова кућа се налазила у *сокаку водећем цркви старој*, у данашњој Обилићевој улици, а састојала се од ходника

по средини објекта и четири собе, а била је сачувана до краја деведесетих година XX века када је нестручним реконструкцијама уништена (Сл. 2). Кућа је за ондашње прилике била солидно грађена од тврдог материјала, са зидовима у бондручном систему и испуном од печене опеке. Зграда је била издуженог облика постављена уз тротоар и имала је кров на две воде покривен ћерамидом са подшивеним стрехама.

Међутим, из једног извештаја из 1869. године видимо да је окружна болница била у доста лошем стању и у погледу смештаја, али и опреме. У њој се налазило само десет дрвених кревета, па је често по неколико болесника спавало на поду.¹²

Ситуација у болници се вероватно нешто побољшала у погледу смештаја и опреме у време припрема за Јаворски рат. Неколико година пре рата у Чачку је 1873. године формирана и Резервна војна болница која је била смештена у једној механи. За време самог рата 1876. године и један део војне болнице ибарске војске био је смештен у Чачку. Тада су се за лечење рањеника и оболелих војника поред болнице у кући Милоша Игњатовића користиле и друге зграде у граду, као и механе.

Чачанска окружна болница, смештена у неусловној згради у Обилићевој улици, постала је претесна да прими и болеснике и рањенике, посебно после наставка рата са Турском 1877. године, па се зато приступило грађењу боље и веће зграде. Међутим, и у овом периоду у Чачку није било подесних зграда за ту намену, па су за болницу изнајмљени објекти од Фердинанда Крена у Палилулама, односно у данашњој Улици Војводе Степе. И ове просторије нису биле најподесније за ову намену, како стоји у једном образложењу, али тада није било могуће наћи другу кућу која би потпуно одговарала за болницу која је 1878. године пресељена у Кренове зграде које су се налазиле са леве

[9] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 58.

[10] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 58.

[11] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 60.

[12] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 61.

стране Улице Војводе Степе, од центра према Ужицу, испред раскрснице са Улицом Светог Саве и испред садашњих *Кренових вила*. Из једног писма које је Министарство унутрашњих дела упутило Окружном начелству у Чачку у јулу 1869. године видимо да су и овде услови били лоши, па се предлаже да се један велики магацин који се налази у авлији преправи да би болница добила потребан простор за болеснике.¹³ Из уговора који је закључен између Начелства округа чачанског и Фердинанда Крена 1885. године о закупу његових зграда за болницу стоји *Начелство округа чачанској ђрима за смештај болнице од Фердинанда Крена две велике и две мале у једној авлији у овдашњој вароши ђосиојеђе куће, од којих једна од ђврдој а остјале од слабој мајеријала са свим ђринаглежућим зградама, ђод закуј за ђри ђодине рачунајући од 1. новембра до 31. октјобра 1888. ђодине ђо цени од хиљаду и ђеђ сђоштина осамдесет и четјири динара на ђодину...*¹⁴ Из овога се види да су за болницу закупљене четири зграде што је више него приликом пресељења, па се може закључити да је извршена адаптација магацина. По подацима Мила Мојсиловића све четири зграде су биле приземне. До улице се у ниској згради налазила управа и канцеларије болнице, а у дворишту две подуже зграде, од којих је једна вероватно преправљена од магацина, биле су болесничке собе. У четвртој малој згради, смештеној исто у дворишту, налазили су се кухиња и вешерница.¹⁵

Уместо Тренчинија који је отишао у пензију 1881. године дужност окружног физикуса и управника болнице преузео је др Јарослав Кужељ. Он је био не само изузетно добар лекар који је у чачанску болницу увео савремене методе лечења, већ је учествовао и у изради неких закона из области здравства, а посебно је заслужан за подизање нове болнице у Чачку. Кужељ се ангажовао

не само око припрема и изградње нове болничке зграде, већ је и сачинио и *Правила за болницу чачанску*, чиме је и у нормативном погледу регулисао њен рад.¹⁶

Простор у Креновим кућама у којима је била смештена окружна болница временом је постао недовољан због повежања болесника, али и други услови у болници због помањкања опреме и помоћног особља бивали су све тежи. Зато су извршене потребне припреме Санитетски одбор Народне скупштине донео је одлуку о подизању нове болнице у Чачку.¹⁷ Међутим, почетак изградње дуго је одлаган.

Општина је намеравала да болницу подигне на тзв. *Државној ливади* између данашњих улица Кнеза Милоша и Амићине, али је комисија која је формирана 1899. године утврдила да ова локација не одговара.¹⁸

За градњу нове болнице предлагано је још неколико локација уместо *Државне ливаде* од које се одустало, па је Министарство унутрашњих дела упутило у Чачак инжењера М. Божића и инспектора санитета Миту Николића да коначно изаберу локацију.¹⁹ По њиховој оцени понуђена места не одговарају, па су за локацију одабрали простор расадника Трнавског среза у Кулиновачком пољу, са леве стране пута Чачак – Краљево. Крајем 1905. године Одбор чачанске општине донео је одлуку да бесплатно уступи земљиште за градњу болнице у површини од осам хектара.

У једном документу који су народни посланици из Чачка Сретен Гогих и Јаков Чорбовић упутили министрима грађевина и унутрашњих дела у новембру 1905. године, наводи се да због недостатка нове болничке зграде *ђрје* не само Чачак и Округ чачански, већ и један део Рудничког и Ужичког округа. У овом акту се наводи да су по одлуци Владе у Министарству грађевина сачињени план и предрачун за нову болницу у Чачку, а радови

[13] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 67

[14] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 67.

[15] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 68.

[16] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 72-73.

[17] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 81.

[18] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 84.

[19] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравствво...*, 85.

лицитацијом уступљени предузимачу Исидору Радовановићу из Краљева.²⁰ Међутим, до изградње није дошло, а лицитација није одобрена у Министарству због тога, што се њеново дошло до закључка у Министарству грађевина, да се најправљени план одбаци и управљењу новој илани присиљују.²¹

Вероватно су на ово одлагање грађења утицале дилеме и различити ставови око величине болнице и њене организације, а можда и одређени лични интереси. Да је то тачно можемо наслути и из дописа окружних инжењера Матића и Протића и управника чачанске болнице Кужеља упућеног Начелству Округа чачанског. Из овог акта видимо да они, иако стручни и одговорни, нису били упознати са пројектом болнице, њеном величином и капацитетом. Због тога дају своје стручно мишљење и сугестије у погледу плана нове болнице у коме наводе следеће:

- да болницу треба пројектовати за 150 болесника за обичне прилике, а да у ванредним може примити 200;

- пошто се зграде раде од тврдог материјала да трају преко 100 година;

- пројектовати и остале потребне болничке зграде које се могу и касније подићи;

- да при пројектовању и грађењу болнице треба имати у виду и пораст броја болесника.²²

Због свих ових околности изградња болнице почела је тек 1907. и трајала је до 1909, а пресељење у нову зграду обављено је 1910. године.

Чачанска болница пројектована је у Министарству грађевина у Београду и грађена као обласна болница првог реда. Састојала се од главног болничког објекта, економског дела са кухињом и перионицом, управне зграде, инфективног одељења и капеле. У организацији болнице у извесној

мери је заступљен павиљонски систем, али је највећи број болничких садржаја смештен у главној болничкој згради која има облик слова Т и димензије главног тракта 70 x 13 метара. То је спратни објекат састављен од подрума, приземља и спрата, а организован је по коридор систему. Улаз и степенице смештени су у средини главног тракта, док су болнички садржаји организовани око ходника постављеног са задње стране по дужини објекта. (Сл. 3)

Тако је Чачак добио болницу са болесничким собама, ординацијама за лекаре и другим потребним садржајима и опремом. (Сл. 6)

Пројекат за овај објекат урадио је архитекта Светозар Јовановић старији у Министарству грађевина. Сачувани су и планови за инфективно одељење и управу који се чувају у архиву Министарства грађевина у Београду. (Сл. 8) Инфективно одељење или Инфективна болница састоји се од подрума, приземља и спрата, са просторијама организованим око подужног ходника. Приземље и спрат имају, поред ходника и степеништа, собе за лекаре и по три собе за болеснике, а подрум је намењен за пратеће садржаје. Управа болнице пројектована је као спратни објекат са канцеларијама и становима за особље и организована је, такође, око подужног ходника. (Сл. 10 и 11) Нова болница је поред квалитетне и функционалне грађевине била опремљена и свим за то време савременим инсталацијама електрике, телефона и водовода и канализације. За производњу струје била је снабдевена дизел-мотором и динамо-машином и акумулаторма, а вода се обезбеђивала преко хидрофора.²³

За време Првог светског рата зграда коришћена је и као војна болница и у њој су били смештени рањеници. (Сл. 7)

Поред болничких зграда за време Првог светског рата су, за смештај рањеника и болесника, коришћене и зграда касарне,

[20] Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац: 1866-1915*. Књ. 2 (Чачак: Историјски архив, 1969), 651.

[21] Б. Перуничкић, *Чачак...*, 651.

[22] Б. Перуничкић, *Чачак...*, 652.

[23] Б. Перуничкић, *Чачак...*, 792.

основна школа, недовршена зграда Гимназије и веће кафане у Чачку. За време окупације од 1915 до 1918. године болница је била подељена на окупаторски и српски део, у коме су остала само два стара лекара да лече народ, Вјенцеслав Стејскал и Кужељ. У току окупације болница је била оштећена, а страдала је и однешена добрим делом и опрема, па је после рата требало пуно средстава и времена да се уништено и оштећено поправи и обнови. Болница је одмах после рата још неко време задржала војни карактер јер је требало лечити и повратнике са фронта и остале грађане. Поред ње за здравствене потребе коришћена је једно време и касарна у којој је Америчка војна мисија крајем 1919. године отворила здравствену амбуланту.²⁴ Војна амбуланта, а затим болница, била је у једном периоду после првог светског рата смештена и у згради бивше Општине у Хајдук Вељковој улици.²⁵ У њој је једно време радио и доктор Драгомировић као санитетски мајор.

Убрзо после рата здравствена служба у Чачку се стабилизовала и обновила, а град је почео да добија и нове здравствене установе. Тако је 1922. године поред Окружне болнице формирана и Окружна санитетска управа, а град је тада имао и државни дечији дом, две апотеке и дрогерију.

У периоду између два светска рата у Чачку су основане још неке здравствене установе, али и приватне ординације. Јелисавета Елза Радојевић отворила је приватну зубну ординацију, а нешто касније и Драгољуб Глођајић. Зет војводе Степе, доктор Крста Драгомировић, такође је у својој кући отворио приватну ординацију²⁶ која се налазила у његовој кући у Кнез Милошевој улици, у којој се сада налазе неке службе поште. У Чачку је 1924. године основан и санаторијум

Овчар. Санаторијум је основала приватна група лекара (др Стејскал, др Драгомировић, др Стојановић и др Станковић). Он је био намењен за лечење имућнијих пацијената, пружао је квалитетније медицинске услуге и представљао неку врсту приватне болнице. Имао је хируршке сале, рендген и физиотерапију са парним купатилом и неколико када.²⁷ Санаторијум је 1927. године преузео хирург др Говедаревић који је довео и др Миловановића, а радио је до 1934. године када је затворен, а био је смештен у бившој кући некадашњег председника општине Николе Радовановића у тадашњој Улици Кнегиње Љубице, на месту данашњег Дома културе (Сл. 12).

Између два светска рата у Чачку је 1929. године основана и Школска поликлиника која је радила у просторијама старог Господар Јовановог конака. Поред наведених установа у овом периоду у Чачку је радило и неколико приватних ординација. Тридесетих година XX века је и др Велимир Ерић отворио приватну ординацију у наменски грађеној згради у Улици Господар Јована, преко путе Поште. За израду плана ординације са станом ангажовао је познатог архитекту из Београда Јана Дубавог.

У периоду између два светска рата Чачак је израстао у значајан здравствени центар овог дела Србије. У кругу болнице која је добила статус Бановинске болнице првог реда саграђени су и неки пратећи објекти, али је она опремана новим инсталацијама, рендген апаратом и другом потребном опремом. Године 1935. је, на иницијативу Црвеног крста, на Здрављаку саграђено дечије летовалиште намењено за опоравак болешљиве деце.

Апотеке

У време после ослобођења од Турака не само да није било школованих лекара, већ су приучени лекари и видари справљали и

[24] Г. Давидовић, Л. Павловић, *Историја Чачка...*, 270.

[25] Мирослав Мојсиловић, *Само је један њвој праг – зајиси о сџаром Чачку* (Чачак : Чачански глас, 1995), 289.

[26] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравсџво...*, 101.

[27] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравсџво...*, 102.

лекове и мелеме. Највећи део народа лечио се народним лековима по рецептима који су преношени усмено са колена на колена или преписивани у манастирима у виду књижица званих *Љекарницама*.

Школованих лекари су не само прегледали болеснике и преписивали лечење, већ и справљали лекове. Први такав лекар у Чачку био је Карло Белони који је имао звање *доктор медицине, мајистар бабичлука и мајистар око лекарија (фармације)*.²⁸

По оснивању аптека у Крагујевцу и Београду 1836. године окружни физикуси су део лекова тамо набављали и продавали, а део сами справљали. Тако је доктор Тренчини изнајмио собу под закуп у којој је држао апотеку.²⁹

Отварање аптека у Србији регулисано је 1865. године *Законом за айошке и айошке-каре и држање и продавање лекова и ойрова*. Прву апотеку у Чачку отворио је Иван Стошић (*мајистар фармације*) 1872. године, по одобрењу Министарства унутрашњих дела, у чијој је надлежности то и било. Апотека је прво отворена у приземљу Лазовића куће, поред *механе Лазовић*, на углу Кнез Михаилове и Добрачине улице, а затим је премештена у општинску кућу на Великој пијаци, у којој је касније била *Ойшинска кафана*. Из једног извештаја о прегледу аптеке Ивана Стошића из 1886. године видимо да је она поново премештена и налазила се код Гимназије и Начелства у *кући манастира Срећење*. Комисија је, поред других налаза, констатовала и следеће: *Здање у коме се налази айошка на згодном је месту за љублику и создано је од шврдој мајеријала*.³⁰ Апотека се састојала од дућана (официне), магазе иза дућана, лабораторијума са унутрашње стране дућана, аптекарског подрума и тавана.

Другу апотеку отворио је *мајистар фармације* Аристид Јовановић 1891. године. Она

се налазила у центру вароши на данашњем Градском шеталишту, у приземљу зграде штедионице и носила је назив *Код Јуслара*. (Сл. 13)

Радивоје Пантовић је 1907. године откупио апотеку од Стојића који се одселио из Чачка и држао је и између два светска рата под називом *Свети Тројица*.

Између два светска рата у Чачку су радиле три до четири апотеке. (Сл. 15) Крајем двадесетих година XX века регистроване су три апотеке: *Код Јуслара* Аристида Јовановића, *Свети Тројица* Радивоја Пантовића и *Дројерија* Момира Станковића. (Сл. 14) Тридесетих година јављају се и апотеке *Свети Борђе* Чедомира Јовановића и *Цар Лазар* Димитрија Мите Дилбера, која се налазила преко пута кафане Цар Лазар.³¹ Из једног документа који је Градско поглаварство Чачка упутило Краљевској банској управи у Сарајеву у априлу 1937. године сазнајемо да је покренут поступак за отварање четврте апотеке. На захтев бановинске управе Градско поглаварство у Чачку даје образложење да је формирало комисију која је размотрила захтев, па предлаже да се апотека отвори у југоисточном делу града од раскршћа улица Кнеза Милоша и Цветне (Цара Лазара) па до Улице Цара Лазара (Драгише Мишовића) и према Бановинској болници.³²

И Чачанска болница која је прво снабдевана лековима из Крагујевца и Београда, а затим из приватних аптека у Чачку, основала је после Првог светског рата своју апотеку.

Стилске карактеристике

Приликом изградње здравствених објеката у Чачку водило се доста рачуна не само о њиховој организацији и функционалности, већ и о изгледу. При изради пројеката тражени су проверени узорци у Европи и ангажовани тадашњи најпознатији српски

[28] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 39.

[29] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 45.

[30] Б. Перунички, *Чачак...*, 334.

[31] М. Мојсиловић, Р. Маринковић, *Здравство...*, 288.

[32] МИАЧ, Градско поглаварство, К – 47, л-3

архитекти, нарочито они који су се доказали у изради пројеката за јавне објекте по српским градовима и варошима. У архитектонском погледу код ових објеката прате се европске стилске тенденције, али које су прилагођене локалним потребама и могућностима.

Главна зграда болнице

Болница у Чачку саграђена је 1909. године, по пројекту архитектке Светозара Јовановића старијег. Јовановић је највећи број својих пројеката урадио за објекте ван Београда, као што су зграде суда и општине у Лесковцу³³, Окружни суд у Врању и болница у Чачку.³⁴ Болница је пројектована као спратни објекат са издуженом симетричном основом у облику слова Т. У предњем дужем делу до улице смештене су болесничке собе, а у попречном средњем тракту према дворишту ступенице, санитарije, просторије за лекаре и пратеће просторије.

Главна предња фасада објекта решена је симетрично, по основним академским принципима, са централним ризалитом на средини и два мања на угловима зграде. (Сл. 4) Подела фасаде по висини није наглашена и јављају се само скромни венац између приземља и подрума и кровни венац, док поделе између приземља и спрата нема

Централни ризалит посебно је наглашен богатијом обрадом и детаљима, а завршен је на врху троделном декорисаном атиком са флоралним и геометријским елементима.³⁵ Ризалит је по ширини рашчлањен са две вертикалне нише постављене са обе стране главног улаза, које су на горњој страни лучно завршене и у њих су смештени прозори. Главни улаз у објекат смештен је у приземљу

на средини централног ризалита и богато је наглашен архитектонском пластиком. (Сл. 5)

Бочни ризалити на угловима скромно су наглашени малим испадом и другачијом обрадом прозора на спрату.

Приземље зграде без средњег ризалита обрађено је у благој рустици са хоризонталним фугама, али на један слободнији начин, док се на спрату јавља само једна хоризонтална трака која повезује прозоре, а остале површине су равне. Средња поља на предњој фасади између ризалита мирније су обрађена са симетрично постављеним прозорима и скромнијим детаљима око њих на спрату.

Детаљи архитектонске пластике око прозора изведени су на слободнији начин, посебно они на средњем и бочним ризалитима спрата. Фасаде на бочним странама објекта обликоване су на сличан начин као и бочни ризалити, само што уместо једног имају по три симетрично постављена прозора и у приземљу и на спрату.

Главни мотив грађевине је улаз наглашен богатом архитектонском пластиком са слободнијом обрадом у којој се поред класичног венца изнад улаза јављају и геометријски и флорални елементи и шкољка.

Зграда болнице представља значајно академско остварење зреле фазе са слободнијом концепцијом и применом богатијих архитектонских детаља који се приближавају сецесији. Она, заједно са зградом Инфективне болнице (која је вероватно дело истог аутора) и Управом представља значајну архитектонску целину у Чачку.

Инфективна болница

Зграда је саграђена заједно са главном зградом болнице 1909. године. То је спратни објекат са подрумом и издуженом основом у облику ћириличног слова Т са избаченим ризалитом са предње стране. Сачуван је пројекат који се налази у Министарству грађевина у Београду у коме су натписи на

[33] Александар Кадиевић, Срђан Марковић, *Градињелство Лесковца о околине између два свейска рајша* (Лесковац : Народни музеј, 1996), 7, 24, 25.

[34] Александар Кадиевић, *Естетика архитектуре академизма : (XIX - XX век)* (Београд : Грађевинска књига, 2005), 337.

[35] А. Кадиевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 337.

немачком језику, што говори да је рађен у иностранству или је за његову израду коришћен неки већ постојећи план сличног болничког објекта. Објекат је организован око ходника постављеног у средини простора и повезаног са степеништем и улазом смештеним у избаченом делу са предње стране.

Главна фасада и овде је решена симетрично са наглашеним средњим улазним делом у виду ризалита. (Сл. 9) Средњи део предње фасаде посебно је истакнут богатијом обрадом и детаљима око улазних врата, а посебно је наглашен атиком на крову са флоралним мотивима. Важан акценат овом делу фасаде даје и богата архитектонска пластика око и изнад улазних врата у комбинацији геометријских и флоралних елемената. Бочни делови предње фасаде обликовани су асиметрично са низом прозора постављеним уз ризалит и празним пољима на крајевима фасаде. И код овог објекта, исто као и код главне болничке зграде, подела венцима по висини није доследно спроведена. Венци се и овде јављају само на делу између подрума и приземља и на врху у виду кровног венца. Приземље зграде је, осим чеоног улазног дела, обрађено у благој рустици са хоризонталним фугама, а фасада на спрату је поред детаља око прозора равно омалтерисана.

Архитектонска пластика око прозора, осим солбанке, губи класичне и добија слободније геометријске форме. Детаљи прозора на спрату овог објекта доста су слични са детаљима на ризалитима спрата главног објекта болнице, тако да се може закључити не само да су дело истог аутора, већ и да су настали по истим узорима који су дошли из Европе.

Извори и литература

Необјављена архивска грађа:

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ)
Фонд Градско поглаварство (1934–1944)

Литература:

Мојсиловић Мирослав, Маринковић Радован, *Здравство чачанској краја*, Чачак : Чачански глас, 1979.

Мојсиловић Мирослав, *Само је један њвој град*, Чачак, Чачански глас, 1995.

Перунички Бранко, *Чачак и Горњи Милановац*, књ. I-II, Чачак: Међуопштински историјски архив, 1968–1969.

Давидовић Горан, Павловић Лела, *Историја Чачка, Хронологија од праисторије до 2000. године*, Чачак, 2009.

Кадиевић Александар, *Естетика архитектуру академизма*, Београд : Грађевинска књига, 2005.

Кадиевић Александар, Марковић Срђан, *Грађевинство Лесковца о околине између два свешка раја*, Лесковац : Народни музеј, 1996.

HEALTHCARE FACILITIES IN ČAČAK UNTIL THE SECOND WORLD WAR

Healthcare facilities in Čačak played an important role not only in the treatment of citizens but also in the development of the city. They influenced the development of not only health and general culture, but also the reputation of the city.

In the first period after the liberation from the Turks, there were no medical institutions in Čačak and doctors treated the citizens in rented facilities. The first hospital in Čačak was opened only in 1868 in a rented private house in Obilićeva Street. Due to poor conditions, the hospital was later moved to the Krens' facilities in Vojvode Stepe Street, where it remained until the construction of a new building in 1909.

The first facilities intended for the treatment of patients were built in 1909 in Kulinovačko polje close to the road to Kraljevo. They included: the main hospital

building, infectious disease building, kitchen and laundry, administrative building and chapel.

In addition to the hospital, in the period between the two World Wars, many other health institutions and surgeries were established in Čačak, such as: military infirmary, school polyclinic, Ovčar sanatorium and several private surgeries.

In addition to the mentioned health institutions, several pharmacies have been opened in Čačak, such as: *Kod guslara, Sveta trojnica, Sveti Đorđe* and *Car Lazar*.

The most experienced architects from the Ministry of Construction, who followed European trends in architecture, built healthcare facilities in Čačak. Thus, the main hospital building and the infectious disease hospital in Čačak, in addition to the academic approach, contain rather liberal elements influenced by secession.

Miloš RADOVANOVIĆ, PhD

LES ÉTABLISSEMENTS MÉDICAUX À CACAK DURANT LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE.

Les établissements médicaux eurent un rôle important dans la vie pas seulement des citoyens, mais aussi dans le développement de la ville, ni uniquement de la culture médicale, mais aussi générale, de même sur la renommée de la ville.

Durant cette période, après la libération des Turcs à Cacak, il n'y eut pas d'établissements médicaux, tandis que la santé des citoyens fut effectuée dans des locaux à louer. Le premier hôpital à Cacak fut ouvert en 1868 dans une maison à louer dans la rue d'Obilic. Pour cause de mauvaises conditions, l'hôpital fut plus tard placé dans les bâtiments de Kren dans la rue de Vojvode Stepe, dans laquelle elle resta jusqu'à la construction du bâtiment en 1909.

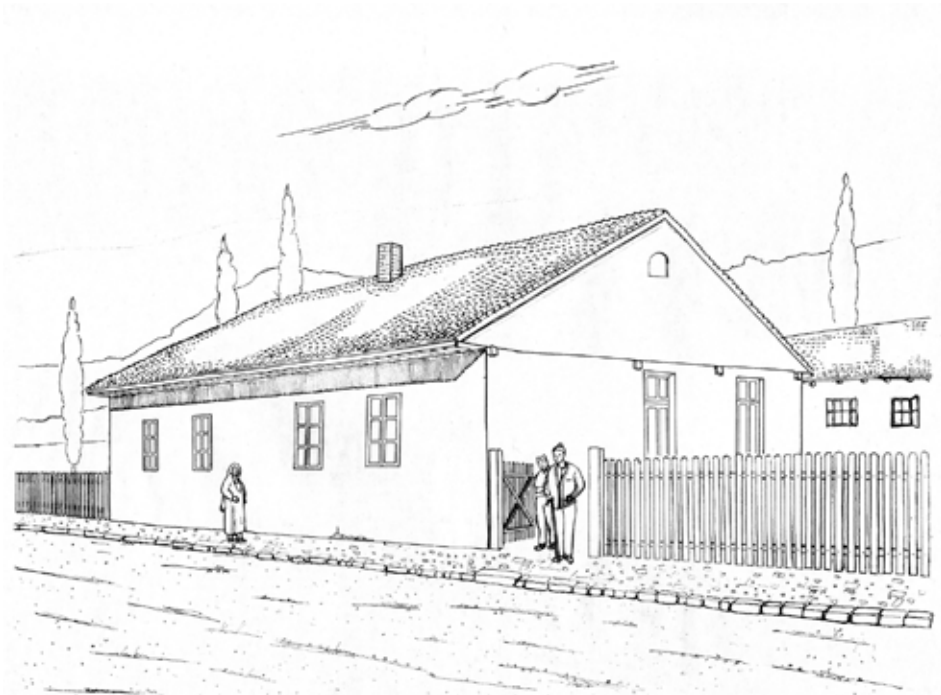
Les premiers bâtiments, construits exclusivement pour soigner les maladies, furent élevés dans le Kulinovacko polje, près de la route de Kraljevo. Dans son ensemble se trouvèrent le bâtiment d'hôpital principal

et la chapelle. Mis à part l'hôpital, durant la période d'entre-deux guerres à Cacak furent édifiés aussi de nombreux établissements et cabinets médicaux. Comme le sont: le service médical militaire, la polyclinique scolaire, le Sanatorium d'Ovcar et quelques cabinets privés.

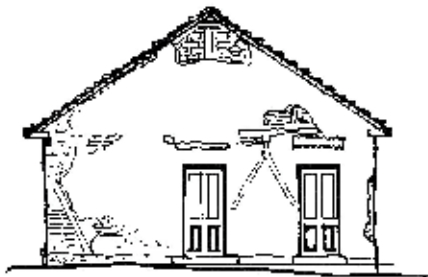
À Cacak furent ouverts des établissements médicaux mentionnés et quelques pharmacies comme le sont: Chez le joueur de gouslé, Saint Georges et le Tsar Lazar.

Lors de l'édification des établissements médicaux, qui suivèrent les cours européens dans l'architecture, furent engagés des architectes les plus expérimentés du Ministère de la construction, qui suivaient les influences européennes dans l'architecture. Ainsi, dans le bâtiment principal de l'hôpital et de l'hôpital pour les maladies infectueuses à Cacak, en dehors d'un accès académique, sont présents aussi des éléments libres qui s'approchent de la sécession.

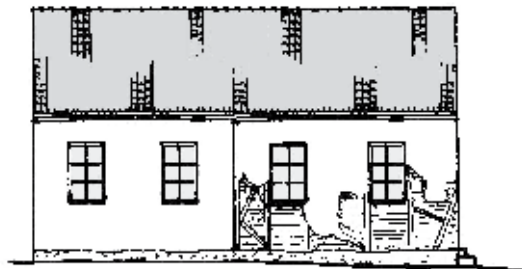
Dr Milos RADOVANOVIĆ

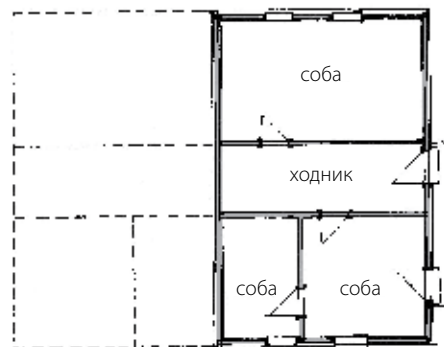
Сл. 1: Арх. М. Радовановић, Зграда прве болнице у Обилићевој улици

БОЧНИ ИЗГЛЕД

ИЗГЛЕД ДО УЛИЦЕ

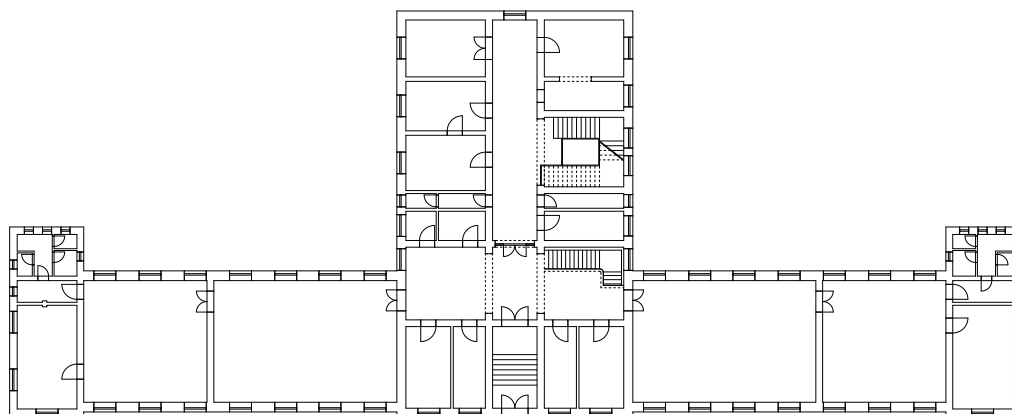

ОСНОВА

Сл. 2: Арх. М. Радовановић, план прве болнице у Чачку у Обилићевој улици

ИЗГЛЕД

ОСНОВА ПРИЗЕМЉА

Сл. 3: М. Срејић, план болнице у Чачку

Сл. 4: Фоотографија аутора, главна фасада болнице

Сл. 5: Фоџографија ауџора, главни улаз у болницу

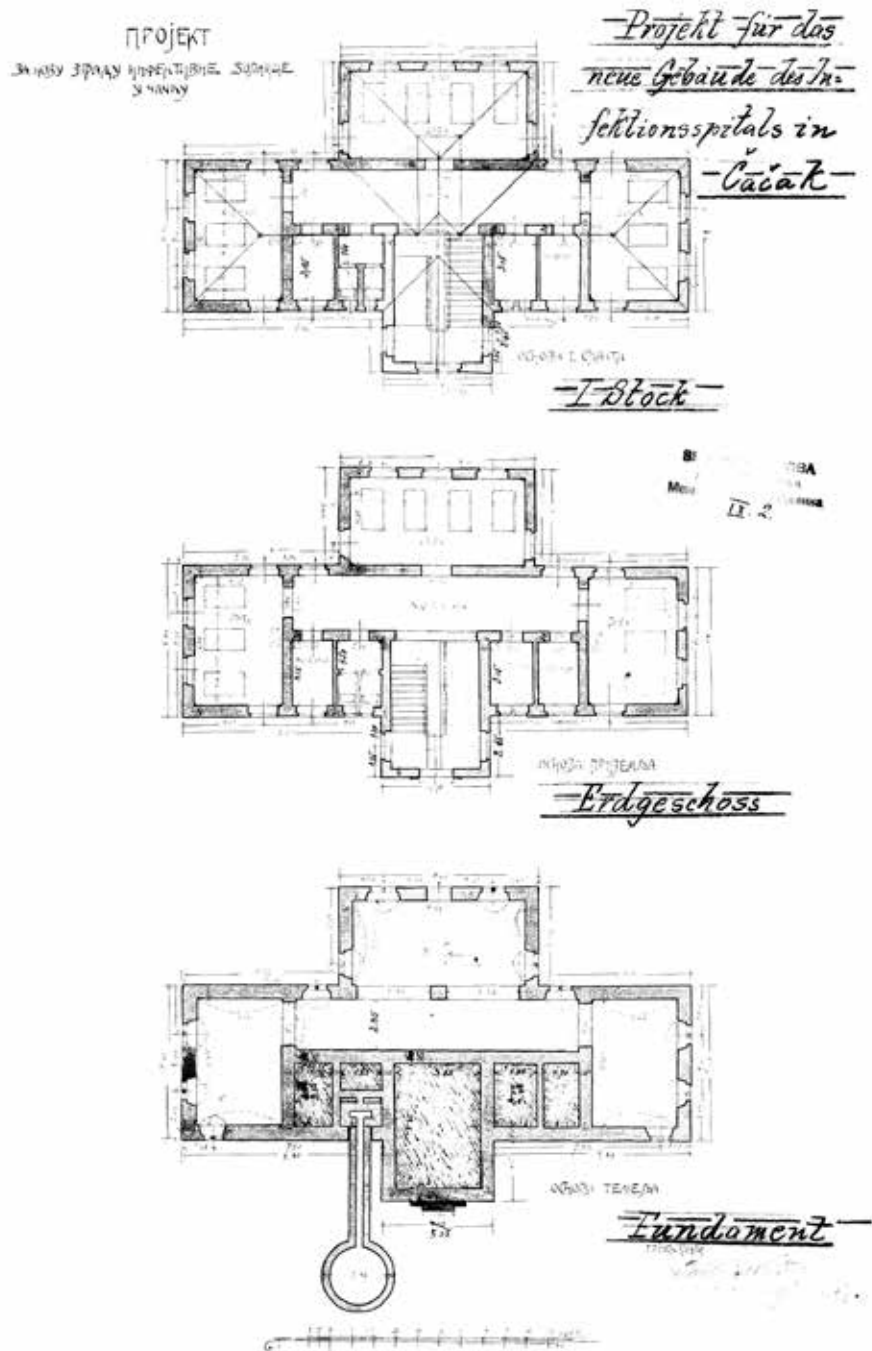
Сл. 6: Збирка Народној музеја у Чачку, соба за лекаре у болници у Чачку

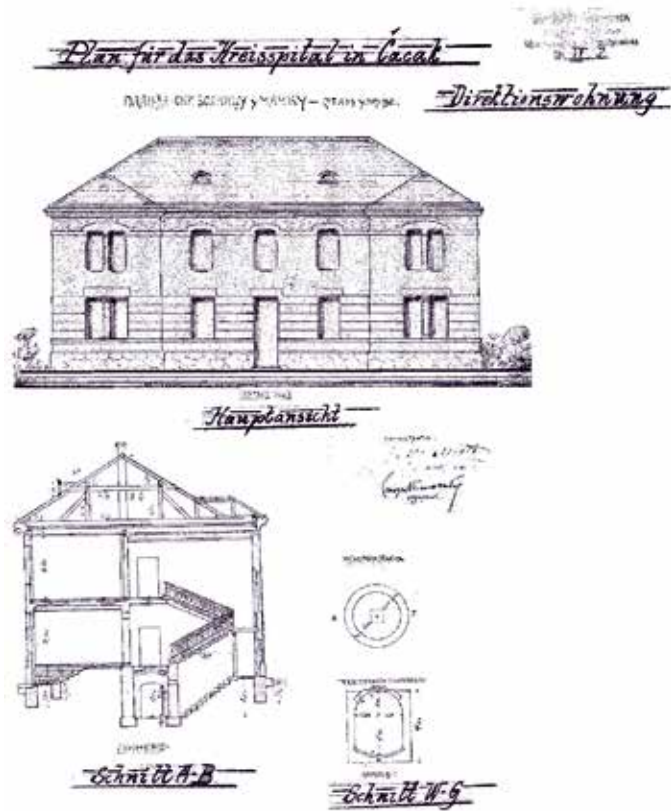
Сл. 7: Збирка Народној музеја у Чачку, лечење рањеника у болници за време рата 1914. године

Сл. 8: Фотографија аутора, излед Инфективне болнице у Чачку

Сл. 9: Збирка Архива Министарства грађевина у Београду:
план Инфективне болнице у Чачку

Сл. 10: Збирка Архива Министарства грађевина у Београду:
план уйравне зїраде болнице

Сл. 11: Фоїографїја аушора, изїлед уйравне зїраде

Сл. 12: Арх. М. Радовановић, Санаторијум „Овчар” у Чачку

Сл. 13: Збирка Народној музеја у Чачку, айошека код „Гуслара”
Арисийида Јовановића

Сл. 14: Збирка Народној музеја у Чачку, ајошека Момира Станковића

Сл. 15: Збирка Народној музеја у Чачку, унутрашњост ајошеке